

részel kell szólnunk Olena Rudlovčák munkásságáról: a leginkább az etnográfiai, publicisztikai magyar—ukrán érintkezéseket dolgozza föl, nagy körültekintéssel és higgadsággal.

A komparatistikai nézőpont azonban sürgetőleg hív fel a tisztázásra: mennyiben örökös-e a mai szlovákiai ukrán irodalom a XIX. vagy a XVIII. század magyarországi ukrán irodalmának? A mai területi megoszlás egyben irodalmi (nyelvi) megoszlás jelzője is? Mennyiben tekinthető a kötetben tárgyalt irodalom az ukrainai irodalom részeként? Vagy van egy nem csupán helynevekben, apróbb vonatkozásokban jelentkező karakterisztikum? S ha van, mi-ben áll ez? Mennyiben dolgozza föl a nemzetiségi lét, a korszakváltás stb. mentalitásban, a társadalmi szerkezet változásában megnyilvánuló következményeit? Például különféle szokású, hagyományú, vallású, nyelvű, helyzetű népek együttélésének tanulságait?

S bár az egyes dolgozatok olykor érintik ezeket a kérdéseket, többnyire szerzők és művek sorjáznak, leltárszerűen, kevésbé egyénítve, úgy érezzük: túlságosan az általánosságoknál maradva. Más kérdés, hogy a terjedelem kötöttsége nemigen tette lehetővé az elmélyültebb elemzést.

Ismertetésünket egy kívánság hangoztatásával zárjuk. Miután megismertük a „fő tendenciákat” általánosságban, miután többé-kevésbé teljes névsorát megkaptuk a különböző területen alkotó szlovákiai ukrán íróknak, miután néhány specifikumra is fény derült, szeretnénk, ha az összehasonlító irodalomkutatás módszereivel, esztétikai elemzéssel, a fejlődésnek talán kevésbé egyenes vonalú rajzával valóban *emberközelbe* kerülénk ehhez az érdekes és — sejtésünk szerint — érdekes irodalomhoz. Helyzete, jellege, kapcsolódásai több értéket sejtetnek, mint az e kötetből kitetszik.

FRIED ISTVÁN

LENGYELORSZÁG

LAGZI ISTVÁN

A magyarországi lengyel menekültek élet- és munkaviszonyainak történetéből

RÉSZLETEK A KORTÁRSÁK VISSZAEMLEKEZÉSEIBŐL

A lengyel emigrációk történetében Magyarország, a magyar nép megkülönböztetett helyet és szerepet kapott. A tragikus végű 1830/31-es lengyel felkelés után a cári orosz megtorlás elől sok lengyel hazafi külföldre — többek között magyar területre — menekült. Az ország északi vármegyéiben igen sok lengyel gazdatisztként, házitanítóként kereste kenyerét. A XIX. század második felében és a XX. század első éveiben a galíciai lengyelek tizezei a gyorsan fejlődő magyar ipari központok üzemeiben próbáltak elhelyezkedni. Egy részük a malomiparban, téglagyárakban és bányákban talált munkát. Sokan a mezőgazdasági munkások számát gyarapították. Dorogon, Kőbányán népes lengyel kolónia alakult ki. Kőbányán a lengyel kolónia

tagjai „lengyel templomot” építettek, majd papot hoztattak az óhazából. Létrejöttek a magyarországi lengyel kereseti emigráció különböző érdekvédelmi szervezetei. A maga nemében színes és értékes kulturális élet bontakozott ki. Az első világháború után a magyarországi lengyelek többsége visszatért a függetlenné vált Lengyelországba, a kolóniák kiürültek.

A második világháború kezdetén — a szeptemberi hadjárat második felében, szeptember 17-ét követő napokban — ezúttal a megszállók elől menekülve, ismét több tízezer lengyel található Magyarországon. A magyar lakosság tüntető rokonszenvvel fogadta a menekülteket, kezdetben az élelmezésükből is kivette részét (Tiszatáj, 1976. 12. szám, 73—82. oldal). A lengyel menekülteket a nemzetközi előírásoknak megfelelően internálták: a katonákat és a tiszteket zömmel táborokban, a polgári személyeket magánházakban, bérelt épületekben helyezték el. Az elszállásolás még be sem fejeződött, amikor kezdetét vette a katonák Franciaországba való szöktetése — evakuálása —, mely a lakosság aktív közreműködésével, a magyar hatóságok segítségével 1941 őszéig tartott (Tiszatáj, 1979. 9. szám, 38—46. oldal).

A hosszabb időt nálunk töltő lengyelek többsége — különböző okokból — munkát vállalt. Sokan a mezőgazdaságban (uradalmakban és egyéni gazdáknál), erdőgazdaságokban találtak elfoglaltságot. A munkaerőhiány miatt a legénységi (altiszti) állományú személyekből 1940-ben mezőgazdasági munkásosztásokat szerveztek. A legénységnek és az altiszteknek a magyarországi lengyel érdekképviseleti szervek egyetértésével kötelezővé tették a munkavégzést (erre a nemzetközi egyezmények is lehetőséget adtak). A tisztek és a polgári menekültek szabadon választhatták meg tevékenységi területüket, nem kevesen éppen ezért nem is vállaltak munkát. Az állam ugyanis a katonáknak zsoldot, a polgári személyeknek rendszeres havi segélyt biztosított.

1940 nyarán 67 lengyel mezőgazdasági munkásszakasz keretében összesen 2010 katona különböző gazdaságokban dolgozott. A magyar munkavállalók érdekeinek veszélyeztetése nélkül — a 30 kataszteri holdnál kisebb földterülettel rendelkező parasztok és bérlők (a katonai szolgálat miatt eltartó nélkül maradt családok) részére is lehetővé tették a lengyel katonák alkalmazását.

1940 végétől az iparban is egyre több menekült elhelyezkedésére nyílt lehetőség. 1941 közepétől állami szolgálatban is találunk lengyeleket. Az ipar területén kezdetben segéd- és szakmunkások találtak munkát. Majd a lengyel technikusok, mérnökök, egyetemi és főiskolai végzettségű szakemberek is állást találtak. Az Iparügyi Minisztérium a Honvédelmi Minisztérium egyetértésével 1940-től a lengyel katonai táborokból bányamunkásokat, geológiai kutatásokban járatos mélyfúró szakmunkásokat, geológusokat, bányamérnököket alkalmazott. A szén- és kőbányákban, az Alumíniumérc Bánya és Ipar Rt. üzemeiben, a folyószabályozási, útépitési munkálatokban s egyéb ipari üzemekben megközelítőleg 2 ezer lengyel munkás tevékenykedett.

A menekültek közül sokan magánvállalkozóknál, kisiparosoknál, szállodákban, éttermekben dolgoztak. Volt aki tehetősebb családoknál nevelősködött, térképészeti irodában, könyvtárban, kutatóintézetben, sportegyesületnél talált munkát. Még a fegyvergyárban s egyes minisztériumokban, községi elöljáróságok alkalmazásában is találhatunk lengyel szakembereket. (A filmgyárban 80 menekült — 8—10 pengős, igen magasnak számító fizetéssel — talált elfoglaltságot, megélhetést. Antoni Kozłowski poznańi egyetemi tanár Szent-Györgyi Albert szegedi tanszékén jutott kutatási lehetőséghez. Kazimierz Kasiński mérnök — kiváló konzervgyári szakember — ugyancsak Szegeden öregbfitette a lengyel vegyészek jó hírnevét.)

A lengyel szakmunkások, mérnökök havi keresete a munkahelytől és a beosztástól függően 100—600 pengő között volt. Az alkalmi vagy időszakos munkát vállalók az alkalomhoz igazodó és a vidékenként kialakult bért kapták. A forrásokból megbizonyosodhatunk arról, hogy a tisztek és a polgári menekültek jelentős részének biztosított havi zsold s segélyösszeg az átlagos munkáscsaládok életszínvonalát meghaladó megélhetésre nyújtott lehetőséget. A menekültek „elit” rétege kifejezett anyagi biztonságban élt. A menekültek többségét kitevő katonák (altisztek) ellátásáról a katonai hatóságok gondoskodtak (a magyar katonákhoz hasonló

ellátásban és bánásmódban részesültek). A részükre biztosított zsold (napi 20, illetve 50 fillér) zsebpénz jellegű volt. Így érthető, hogy a munkavállalók többsége — a szerény anyagi ellátás miatt is — a legénységi állományúak közül került ki. A zsold és segélyösszegek 1939 őszétől 1943 végéig többször is emelkedtek. A felsorolásban szereplő összegek első tagja az 1939-es, a zárójelben levő az 1943 őszi állapotokat — kerekítetten — tükrözi. A tábornok 240 (300), fő-tiszt 180 (210), tiszt 120 (150), zászlós és tisztjelölt — podhorqzy — 60 (90), tényleges, illetve tartalékos altiszt 15—30 (15—30), a tiszt és a sorkatona 6—12 (6—12) pengő összegű havi illetményt, azaz zsoldot kapott. A polgári menekült családi állapotától, korábbi társadalmi helyzetétől függően havonta 45 (105—165), a kiemelt kategóriában 180 (210) pengőt fordíthatott megélhetésére. A menekült gyermek 30 (60—90) pengő havi segélyben részesült.

A menekültek szociális helyzetének, megélhetési lehetőségének megítélése miatt röviden utalni kell arra is, hogy a zsold és a segélyösszeg az adott időszakban — hozzávetőlegesen — hogyan viszonyult a magyarországi fizetésekhez. A nógrádi szénbányákban 1940-ben a vágárok havi keresete 100—120 pengő, a külszíni szakmunkások 50—80, a bányanapszamos munkát végzők (csillések) keresete 60—90 pengő között ingadozott. A szerencsi járásban 1941-ben a munkások órabére 30—35, a nőknél 20 fillér, a mezőgazdasági napszámber férfiaknál 3—3,5, nőknél 2 pengő körül alakult. Zala vármegyében 1943-ban egy megyei (érettségivel rendelkező) irodai kisegítő keresete 110—190, a diplomához kötött fogalmazói állást betöltő hivatalnok havi fizetése 233 pengő volt. A selypi cementgyár munkásai 1943-ban 120—150 pengő fizetésért dolgoztak. A zalai erdőgazdasági napszamosok évi keresete pedig 600 pengő körül volt.

A most közzétett visszaemlékezés-részletekből következtetni lehet a második világháború alatt nálunk élő lengyel menekültek mozgásszabadságára, élet- és munkaviszonyaira. Bepilanthatunk hétköznapi életükbe. A magyar gazdasági élet helyzetére, a menekültek és a lakosság, a munkaadó—munkavállaló viszonyára, a megélhetés növekvő nehézségeire vonatkozó megállapítások ugyancsak bővítik, pontosítják eddigi — olykor délibábos — ismereteinket.

*

A felsőhangonyi lengyel katonai tábort 1940 június közepén szüntették meg, a táborban levőket más táborokba, helységekbe irányították. Néhány társammal együtt Sajólénártfalvára kerültem. A Hangonytól kb. 25 kilométerre levő községbe gyalog mentünk. A Sajó mellett épült volt csehszlovák laktanyában szállásoltak el bennünket. Rövid idő múlva Esztergomba utaztunk. Ez egy igen nagy, áttekinthetetlen tábor volt, a kényelmi körülmények messze elmaradtak a hangonyitól. Szalma fekhelyen aludtunk. Egy-egy teremben elég sokan voltunk összezsúfolva, így bolha is akadt. Nagyságuk vetekedett egy búzaszemmel, vegyszert nem adtak és vásárolni sem lehetett. Tipikus átmenő tábor volt ez, jöttek-mentek az emberek. Egyeseket munkára vezényeltek, mások megszöktek. Állandóan változott a létszám. Úgy gondoltuk, a táborparancsnokság azért biztosított ilyen körülményeket, hogy minél előbb menjünk haza, vagy szökjünk nyugatra.

A táborba gyakran jöttek küldöttségek, gazdálkodók, földbirtokosok. Kevés volt a munkáskéz a földeken, egyre többen kerültek munkára. Munkavállalásra senkit nem köteleztek. A munkát — rossz bánásmód esetén ott lehetett hagyni. A munkáltatónak kellett gondoskodni az ellátásról, utazási költségekről. A napi fizetség általában 1 pengő körül volt. Ha a gazda nem tartotta be ígéretét, az többet nem kapott lengyel munkást. Persze ezt nem mindig tartották be. Utólag nehezen lehetett megállapítani, hogy ki volt a hibás. Az bizonyos, hogy a lengyel munkásoknak nagy becsületük volt, jól dolgoztak. Válogathattak a munkahelyekben. (Edward Frusz — 1976.)

1942 februárjában a táborunkba érkezett Eszterházi herceg birtokának igazgatója Kapuvárról. Azzal a kéréssel jött, hogy az internált katonák tudnának-e a birtokon dolgozni, mert a férfiak elmentek katonának, munka pedig sok van. A birtokon hiányzik az ember. 100 ön-

kéntes mezőgazdasági munkást kért. A táborparancsnok beleegyezett ebbe, és ismét engem kért meg, hogy hirdessem ki a barakkokban az internált katonák között, ki akar elutazni kistölgyfai birtokra Kapuvár mellé mezei munkára s írjam fel ezeknek a neveit. Miután megkérdezte, hogy egyetért-e ezzel, azonnal kinevezett ennek az egységnek a parancsnokává.

A tisztartó nagyon elégedett volt, hogy én fogom vezetni az embereket, hiszen szóban és írásban is ismertem a magyar nyelvet s ez neki nagyon megfelelt. Ezt követően a kijelölt katonáknak 16 órára parancsot adtak az indulásra. A birtok tisztartója autóval vitt engem Kistölgyfára, hogy előkészíthessük a lengyel munkások számára a szállást. Mivel emberek elszállásolására a birtokon megfelelő helyiség nem volt, a két köistállót látták el priccsekkal, szalmával tömött matracokkal, két kályha felállítására is sor került. Az istállókból laktanyát csináltak, mely tiszta és száraz volt s nem volt rossz lakni bennük. Meg voltunk elégedve, az egészségügyi körülmények sem voltak rosszak. Az elemzés nagyon jó és elegendő volt.

Az emberek úgy dolgoztak, hogy a tisztartó meg volt elégedve. Katonai zsoldot kaptunk és ezenkívül a ledolgozott időért megfelelő bért. Ma már nem tudom, hogy hány pengőt kerestünk, de arra emlékszem, hogy mindenkinek kielégítő volt. Viszonylag rövid idő alatt civil ruhát és egyéb használati tárgyakat tudtunk magunknak venni és kulturális szórakozásokra is tellett.

Minden vasárnap és ünnepnapokon kocsikkal Kapuvárra vittek bennünket szórakozni. A magyar lakossággal való kapcsolataink általában nagyon szívélyesek és barátiak voltak. A mai napig levelezek magyarokkal, sőt időnként meg is látogatjuk egymást. Nincsenek még ilyen őszinte és jóindulatú emberek, mint a magyarok. Mindenekelőtt vendégszeretők és barátságosak. Rossz emberrel nem találkoztam, pedig öt évet töltöttem Magyarországon különböző részein.

Minden év őszén Eszterházi herceg kíséretével együtt személyesen látogatta meg [birtokait]. Megérkezett kistölgyfai birtokára is, ahol mi is dolgoztunk, így személyesen volt szerencsém találkozni vele, üdvözölni őt és beszélgetni vele. Nagy érdeklődéssel fordult a lengyelek felé, megkérdezte, hogy vajon szívesen dolgozunk-e, tetszik-e itt nekünk, jó-e az élelmezés és a lakásviszonyunk? Azt feleltem neki, hogy az étel kicsit erős (paprikás), istállóban pedig még sohasem laktunk, de most muszáj, mert nincs más helyiség. Ekkor a herceg a birtok tisztartójához fordult: „Fel kell építeni nekik megfelelő helyiséget, kényelmesen kell elhelyezni őket, s abban az épületben legyen külön szoba a parancsnoknak, és lengyel konyha is. Biztosan lehet köztük találni egy szakácsot.”

Azt hittem, hogy gúnyolódik, hiszen akit internáltak, lehet annak joga nagyobb kényelemre? De kiderült, hogy ez nem volt vicc. Azonnal a herceg elutazása után a kisvasúttal téglákat és egyéb építőanyagokat hoztak. Kiválasztottunk egy helyet a lengyel munkásoknak készülő épület számára. A munka nagyon gyorsan megindult. A megtervezett ház négy hét alatt tető alá került. A teljes befejezésig és berendezésig még két hét telt el. Az épületben volt konyha, nekem egy kis szoba és az embereknek két nagy terem. Csodálkozásunkra a herceg parancsát teljesítették. A látogatás és a herceggel való beszélgetés alatt kissé feszengtem, mert ezután a vele együtt érkező vezető emberek is sorban üdvözöltek engem. A helyi magyarok tréfásan azt mondták, hogy most egy hónapig nem szabad kezem mosnom, olyan nagy emberekkel fogtam kezem.

Az új helyen nagyon jó szállásunk volt. Jó szakácsot sikerült találnunk, vele együtt én szereztem be hetente az ennivalót Kapuváron. Reggelire fejenként egy liter tejet, hetente 5 kiló kenyeret kaptunk. A kenyér valóban senkinek nem hiányzott. Az élelmezés úgy kalóriában, mint mennyiségben megfelelő volt. A reggelit és a vacsorát helyben ettük meg, az ebédet pedig a mezőre hozták ki munka közben.

1944 márciusáig itt jól éltünk és dolgoztunk. Később bekövetkezett a megszállás időszaka, elszakítottak a munkától, bevitték a táborba és ott transzportot készítettek elő, hogy Németországba szállítsanak bennünket.

Nekem egyáltalán nem volt kedvem, szándékom Németországba utazni, ahol bombázás,

éhezés és hányódtatás várt ránk. Így elhatároztam, hogy megszököm s így is tettem. Erre kedves barátom, Jóska beszélt rá, és elrejtett saját lakásában. Két héten keresztül ki sem mentem ebből a lakásból. Ekkorra megnyugodtam annyira, hogy kimentem megnézni, vajon maradt-e valaki a táborban, de a magyarokon kívül senki sem volt. Időközben behoztak Tatabánya mellől 60 lengyelt, akik a Németországba való elszállítás elől bújkáltak. Ugyanabban a táborban, Bregenc-majorban találták magukat, ahonnan egykor elkerültek, de már nem szállították el őket Magyarországról. Megtudtam ezt és elmentem meglátogatni őket. Amikor bementem a táborba, beleütköztem Szűcs őrnagyba, a tábor parancsnokába. Csodálkozva kérdezte, hogyan történt végül is, hogy nem vittek el az emberekkel Németországba? Erre azt feleltem, hogy elrejtőztem, mert nem akartam elutazni a bombázások alá.

Az őrnagy azt mondta, hogy ha már így történt, menjek el és kérdezzem meg a kapuvári birtok intézőjétől, hogy felfogadna-e internált lengyeleket munkára, mert ő szívesen elküldené őket. A birtok intézője kijelentette, hogy nagyon szívesen fogad bennünket a birtokon való munkára, és Kistölgyfán fogunk dolgozni. Azonnal visszatértem a táborba és jelentettem Szűcs őrnagynak, hogy Borek Andor tisztartó fogadja Kistölgyfán az internált lengyeleket. A következő napon elszállítottak bennünket a birtokra. Én velük mentem, mint felügyelő. 1945 márciusáig dolgoztunk.

Mivel az orosz front közeledett felénk, a birtok adminisztrációja otthagyt minket azzal, hogy dolgozzunk a saját szakállunkra. A német és magyar hadsereg egységei Kapuvár környékét elhagyva Sopron irányába vonult vissza. A húsvéti ünnepek előtt szovjet tankok érkeztek a birtokunk alá, majd a front keresztül is haladt Kistölgyfán. Mivel a mezőn senki sem volt, elindultam, hogy találkozzam ezekkel a tankokkal. Egy szovjet tiszt kiugrott a tankból és megkérdezte, mit csinálok itt. Azt feleltem, hogy lengyel vagyok és itt dolgozom, még vagyunk többen is. És hol éltek? — kérdezte, majd bevittem a mi épületünkbe s akkor azt mondta: „De hiszen ez itt egy egész kolhoz!” — aztán megkínált cigarettával és azonnal elmentek. Csatlakoztak a frontvonalhoz.

Amikor a szovjetek elfoglalták az egész területünket, azt mondtam embereimnek, hogy itt már semmi dolgunk, szabadok vagyunk. Utazzunk el haza, Lengyelországba. Mindenki egyetértett ezzel, majd megparancsoltam, hogy kerítsenek két lovaskocsit. Ezekre felraktuk csomagjainkat és elindultunk Budapestre. (Michał Wołoszynowicz — 1976.)

A lusták jelentették a legtöbb gondot, akiknek semmit sem volt kedvük csinálni, csak politizáltak és vártak az isteni könyörületre. Az ilyen emberek lelkiileg összeomlottak és kórházban kötöttek ki. Legkönnyebben az egyszerű vidéki emberek és munkások tudtak megbirkózni a nehézségekkel. A háború előtti rendszer minden nehézsége ellenére ők tanúsították a legnagyobb hazafiságot. Mondták, hogy a megrázó események után egy más politikai rendszernek kell eljönnie. A [nagyecenki] tél kemény és havas volt. Közülünk, egyszerű emberek közül sokan mentek dolgozni. A vasúti pályákról havat lapátoltak. Meglehetősen jól fizettek. A közérzete is más volt az embernek, mivel elbeszélgettünk a civilekkel, sőt néha elmentünk lakásukra, elnéztük, elviccelődtünk csemetéikkel, kik saját, Lengyelországban hagyott gyermekeinket juttatták eszünkbe. Az ember viccelődött, elbeszélgetett s nem egyszer el is sírta magát. (...) Általában véve a tábori koszt nagyon jó volt. A katonai kosztban kívül majdnem minden vasárnap tejet és házi sütemény sütéményt kaptunk az uradalom tulajdonos-asszonyától. Nagyecenken volt néhány eléggé szegény, többgyermekes [magyar] család. A táborban segélybizottság alakult a gyerekek megsegítésére. 1939 decemberében egy hónapon keresztül folyt az önkéntes karácsonyi adományok — főleg ruha és fehérnemű — gyűjtése. Jelentős pénzüsszeg is összegyűlt, amiért a legszegényebb nagyecenki gyerekek, valamint az uradalmi cselédek gyerekeinek vásároltunk ruhát és fehérneműt. Főleg azok adtak pénzt, akik a már megszökött [Franciaországba evakuált] katonákért feketén vették fel a zsoldot. (...)

1940 májusában vagy júniusában kezdetét vette táborunk felszámolása, a személyi állományt munkástáborokba helyezték át. Minket Fertőszentmiklóásra, pontosabban a Bregenc-

majori katonai táborba vittek. A tábor parancsnoka egy idősebb magyar tiszt volt. Ideges természetére jó ember volt. Új helyünkön ismét hozzákezdünk az általános rendcsináláshoz. Ebben a táborban több százán voltunk. Élmezésünk itt is jó volt, habár valamivel gyengébb, mint Nagycenken. Kitakarított marhaistállóban laktunk, de itt már mindenki külön helyet kapott a kétemeletes tábori ágyakon. A bolhák azonban szörnyen gyötörték minket, de ekkor még nem volt ellenük semmiféle szer. Hálósákokban aludtunk, és minden reggel — amikor még hűvös volt — kiterítettük a pokrócokat. Így könnyen eltávolíthattuk ezeket a kellemetlen élősködő állatokat. A tábor személyi tisztaság tekintetében jobb volt Nagycenk, könnyebb volt tisztálkodni és jobban tudtuk védeni magunkat az eltevésedéstől. (...)

A komáromi katonai büntetőtáborban rosszabb volt a helyzet. Ott ezek a rovarok rettenetes mértékben elszaporodtak. Éppen ezért, miután Komáromból visszatértem a táborba, egyből elmentem a tábori fürdőbe. A fehérneműt pedig beadtam a fertőtlenítőbe. Nagycenken ugyanis egy bizonyos idő után tábori fürdőt és fertőtlenítőt helyeztek üzembe.

Bregenc-majornban szép kápolnát rendeztünk be. A kápolna a lengyel pap és a hívők gondos védelme alatt állt. Az istentiszteletek alatt énekeltük a legtöbb hazafias dalt. Az elején egyből rendbehoztuk a körletet. Később szemétdöbröket ásattak velünk, de úgy, hogy amit az egyik nap kiástunk, azt a másik nap be kellett temetni — unaloműzésül — mondták a magyarok. Még így is jó volt, mert aki semmilyen munkával sem foglalkozott, az csak szédülten ténfergett a körletben. Voltak esetek, hogy ezeknél a semmi iránt nem érdeklődő embereknel lelki zavarok léptek fel. (...)

Sokan közülünk az Eszterházi uradalomkba széledtek szét. Négyen Egyházashettyére utaztunk, ahol mintegy tíz napot dolgoztunk. A gazda elégedett volt velünk, de gyenge kosszót adott és nem fizetett folyamatosan. Így aztán visszamentünk Bregenc-majorba. A táborparancsnok szörnyen kiabált velünk, és büntetésként trágyát hordtunk a mezőre. Komolyan hozzáfogtunk a munkához, és három nap alatt be is fejeztük. A parancsnok odajött hozzánk, megköszönte és öt pengőt adott fejünként, majd eltávozási engedélyt kaptunk, hogy bemehessünk a városba.

A Fertő-tó környékén levő mexikópusztai uradalomból egyszer egy legény érkezett, és tizenöt [lengyel] önkéntest átvitt hidat építeni a gazdaság csatornájára, amely a Rábca folyót kötötte össze a Fertő-tóval. Nagyon kellemesen lehetett dolgozni a cölöpverőnél. Egyszer még maga Eszterházi is meglátogatott bennünket. Miután a mesterünk igen jó véleménnyel volt rólunk, a gróf úr szívélyes köszönetet mondott. Mi is nagyon dicsértük a mestert, aki valószínűleg jutalmat is kapott. A [gép] mester igen derék ember volt, bízott bennünk. Egyszer elmondta, hogy ezek a földbirtokosok túlságosan kihasználják az embereket. A szocializmusról ábrándozott és ezt nem is titkolta előtünk. Mi megismertettük őt a lengyel gazdaságokban uralkodó körülményekkel, amit egyenesen hinni sem akart. Pedig, sajnos, igazat mondtunk. Magyarország Lengyelországhoz képest paradicsom volt. Én a háború előtt dolgoztam lengyel birtokokon, úgyhogy ismertem a helyzetet.

Mexikópusztán napi 10 órát dolgoztunk, ebből fél óra tízóráira, egy óra ebédre, fél óra pedig uzsonnára ment el. A koszt jó volt, csak túl gyakran kaptunk báránnyúst. Az ebédet mindig melegen hozták ki a munkahelyre. A szünetekben egyszerű pecabotokkal horgászunk. Temérdek halat fogtunk, főleg pontyot és keszeget. Közülünk majdnem mindennap valaki bement Petőházára a mester kerékpárján, és hozott egy üveg bort. Este halat sütöttünk és bort ittunk hozzá. Az ebéden kívül mindent nyersen kaptunk, szállásunkon készítettük el. A lisztet és a szalonnát majdhogy egyáltalán nem használtuk fel. Bizonyos időközben Petőházára vittük az ottani lengyel származású aszonyhoz. Ő aztán vasárnapra süteményt sütött és teát készített nekünk. A „Mama” született lengyel nő volt, akít a cári időkben messze Szibériába száműztek és ott ment férjhez egy [hadifogoly] magyarhoz. A forradalom után visszatértek Magyarországra. Gyermeektelen házások voltak.

A háború kitörésének pillanatában a krakkói Bányászati Akadémia Kohászati Karának végzős, gyakorlaton levő hallgatója voltam, diplomázásra készültem. A Lengyelországból

utánam küldött index alapján úgy számították ki a tanulmányi időmet, hogy a budapesti Műszaki Egyetem Kohászati Karán [M. kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem] 1943 februártól 1943 októberéig kellett még tanulmányokat folytatnom, majd megkaptam a diplomámat.

1943 novemberétől a győri vagonygyárban dolgoztam. 1944 januárjában házasságot kötöttem egy soproni magyar lánnyal. Az első amerikai légitámadás után még nyolcat éltem át a győri üzemben. 1944. december 10-én elszöktem Győrből. A németországi kényszermunkára való elhurcolás elől apósom házában rejtőzködtem el Sopronban. A Vörös Hadsereg megérkezéséig, 1944. április 1-ig rejtőzködtem Sopronban. Majd 1946 szeptemberéig — hazámba való visszatérésem időpontjáig — Sopronban dolgoztam. Munkaviszonyaim Magyarországon:

a) 1940 novemberétől, illetve decemberétől 1943 februárjáig a nagykanizsai földmérő iroda,

b) 1943 novemberétől 1944 december 10-ig győri vagonygyár,

c) 1945 júniusától 1946 szeptemberéig a soproni földmérő irodákban dolgoztam, ahol az agrárreformmal kapcsolatos munkálatokban vettem részt.

A nagykanizsai földmérő irodában — ha jól emlékszem — napi 5 pengőt kerestem. A győri vagonygyárban ugyanennyit kaptam. A soproni földmérő irodában való keresetemre nem emlékszem, ekkor már infláció volt, a fizetések minden héten változtak. (...)

A földmérő irodában önálló munkánk volt. Velem dolgozott még négy lengyel, két építész- és egy gépészmérnök is. A munka során gyakran kerültem közvetlen kapcsolatba a magyar paraszttal. Főleg szolgálati útaimon ismertem meg a falusi életet. Mint lengyel menekült minden esetben nagy szívélyességgel és szolgálatkészséggel találkoztam. (...) A magyar hatóságokkal, a táborparancsnoksággal és a civil lakossággal döntően barátságos jellegű kapcsolataim voltak.

Példaként kell megemlítenem Sass professzort és Pattantyús professzort, valamint a győri vagonygyár igazgatóját, akik mindenben a segítségemre voltak. A táborkban a tiszték többsége — a gazdasági hivatalokkal együtt — a segítő emberek közé sorolhatók (kivételt a csendőrök és a rendőrök jelentettek).

A kisbodaki és nagykanizsai élményeim alapján a tábori élet tipikus napja a következőképpen alakult. A tábori élet igen hullámzó képet mutatott. Kezdetben az országért érzett aggodás és bánat, a pesszimizmus uralkodott. Aztán egyesek magukhoz tértek s valamilyen elfoglaltságot kerestek, mások csak a táborból való kijutáson [a szövetséges területekre való szökésen], illetve a hazatérésen gondolkodtak. (...) Az általános tábori tennivalókon — rendszerint mosás, mosás, mosás stb. — túl időnk legnagyobb részét nyelvek tanulására fordítottuk. Különböző témákról vitákat, előadásokat szerveztünk. Voltak aztán, akik óráig csak kártyáztak és itták a bort — ez utóbbiak főleg tiszték, tisztjelöltek közül kerültek ki —, akik tizenkétszer annyi zsoldot kaptak mint mi. (Adam Parwi — 1977.)

A nagykanizsai táborból 1940 végén Tapolcára, majd pedig Újdörögdpusztára kerültem. A karácsonyi ünnepeket már az új táborban töltöttem. Élmezésünk igen jó lett. Aztán a hideg tél miatt akadozott az ellátás, a másfél méteres hóban 8 kilométert gyalogoltunk az ételkészítésért. A majorba hozott lefagyott lábú bárányok húsa egy ideig ellátta a konyhát, de újabb inséges napok következtek. Az utak napokig szinte járhatatlanok voltak, szinte éhezünk.

Két hónapig tartott az erős fagy, aztán embereink elmentek a közeli kőbányába dolgozni. Én magam fűtő voltam. A kazánházból gyakran vittem tüzelőt a barakkunkba, így nem fázunk. Az eltulajdonított tüzelő miatt büntetést is kaptam. A kovácsműhelyben kellett dolgoznom, ahol fegyvereket javítottunk. Emlékezetem szerint... töltényeket készítettünk. A velem együtt dolgozó magyar katonával igen összebarátkoztam. Házában apróbb javításokat végeztem, ellenszolgálatként dohányt és egyéb apróságot kaptam.

A mellettünk levő barakkokban lengyel orvosokat, ügyvédeket helyeztek el. Az egyik na-

pon utasítást kaptam, hogy javítsam ki a barakkjukban tönkrement telefonkábeleket. A munka elvégzése után elbeszélgettünk, mindannyian Magyarországon dolgoztak. (...)

Napközben végeztük rendes munkánkat: a laktanyaépítéshez és a gyakorló lőtér rendbehozatalához szükséges anyagokat keskeny nyomtávú vasúton szállítottuk a helyszínre. Jól kerestünk, sorsunk kezdett egyenesbe jönni. A környékbeli gazdák hordószámra hozták a bort és [literjét] fillérékért árulták. Ezt mi is meg tudtuk fizetni.

A táborparancsnoksággal is jól kijöttünk. A parancsnok vidám, muzikális természetű ember volt, szeretett énekelni. Az egyik nap teljesen részegen jött szolgálatba, megkért bennünket, hogy „helyettesítsük”. Nagyon bízott bennünk. Levetkőztettük, lefektették. Fegyvert felakasztottuk a falra, „őriztük” az álmát. Természetesen figyeltük az utat is, jön-e ellenőrzés? Nem jött, így minden rendben volt.

Az 1940/41-es tél végén az újdörögdpusztai tábor élelmiszer-ellátása igen rossz volt. Örültem, hogy áthelyeznek bennünket a Sárvár községben levő táborba. Alig fél év múlva Kiscenkre kerültünk. Az itteni táborban nagyon mozgalmas élet folyt. (...)

A kiscenki táborban társaim javasolták, hogy menjünk el dolgozni. Úgy gondoltam, hogy munkavállalóként szabadabb leszek, jobb lesz a koszt stb. Magyarul nemigen tudtam, ezért kézzel-lábbal, mutogatva „beszélgettem” a gazdával. Ebben az asztalosműhelyben két hónapig dolgoztam. Majd ugyancsak két hónapra átmentem egy másik iparoshoz. Itt azonban nem volt szerencsém. Munkaadóm úgy kezel engem, mint egy rabszolgát, sokat dolgoztatott és keveset adott enni. Amikor visszamentem a táborba, úgy néztem ki, mint egy csontváz. A táborparancsnok megkérdezte: hol a [útravalóként adott] kenyér és szalonna? Nem kaptam semmit, válaszoltam. A parancsnok nagyon ideges lett, mert megparancsolta, hogy puszka alatt hozzák be a munkaadómat. Többet nem kapott lengyel munkást.

A táborban nem sokáig maradtam. Az egyik napon megkérdezték tőlem, hogy mi a valódi foglalkozásom? Azt mondtam, hogy lakatos és hegesztő vagyok. Elküldtek egy gyárba, ahol szükség volt szakmunkásokra. Útravalóul kaptam fél kiló kenyert, fél liter kávé és némi szalonnát. Két napig utaztam egyedül (legalábbis úgy emlékszem). Az üzem, ahová kerültem, az első világháború idejéből való ágyúöntöde volt. Többek között ágyúkat renováltunk. Eleinte senki sem törődött velem. A gyárban azt hitték, hogy önellátó vagyok. Igaz, én sem szoltam semmit, dolgoztam. Már két napja szinte semmit nem ettem. Néhány lengyel munkással együtt a kazánházba dolgoztam, a hamut fuvaroztunk ki — többek között — az udvarra. Az egyik nap alig 20 talicska salakot vittünk ki, de nem maradt több erőnk, éhesek voltunk. Az őr nem akarta elhinni, hogy napok óta nem ettünk. Felhívta az üzemparancsnokságot, majd a laktanyából kaptunk ebédet. Első ízben az őrség ebédjét kaptuk meg — mi nem voltunk beszámítva a létszámba — így aznap néhány ór nem ebédelt. Aztán vacsorát is rendszeresen kaptunk. A gyár megszervezte az étkeztetésünket. Két étteremben összesen 250 lengyel munkás kapott kosztot. Az adagok elég szűkösek voltak, de ahogy kezdtük visszanyerni erőnket, megmutattuk a magyaroknak, hogy dolgozik egy lengyel munkás.

A gyár korszerűsítése után mindenki saját szakmájának megfelelő munkát kapott. Naponta 12 órát dolgoztunk. Nehéz munkát végeztünk, kézzel szegecseltük a tartályokat. A munkát gyakran megszakítottuk, a környéket a szövetséges repülőgépek bombázták, a mi üzemünket is találat érte. Néhány esetben kemencéket renováltunk, ez azonban nagyon veszélyes munka volt. Rossz minőségű állványokon dolgoztunk, nagy volt az anyagihiány. A bombázások is állandóak voltak. A légi riadó alkalmával mi mindig az óvóhelyre futottunk. Ezen a magyarok kezdetben gúnyolódtak, de azután ők is velünk futottak. Borzasztó hírek jöttek, nem messze tőlünk lebombáztak egy üzemet. Másnap mi is megtekintettük a pusztítást. Sokan meghaltak. Győr is súlyos károkat szenvedett. A háború utolért bennünket!

Az emberek hangulata (a miénk is) megváltozott. Az egyik napon köztem és a németeket istenítő gépész között veszekedés tört ki. A forgókemencéről letört egy fogantyú, vissza kellett volna hegeszteni. Hiányzott azonban több eszköz, nem volt megfelelő kesztyű. A munkát nemigen lehetett elvégezni. Ez a fasiszta gépész azonban nem nyugodott, nekem megparan-

csolta (ám ő nem merte megcsinálni), hogy hegesszem meg az eltört fogantyút. Én kereken megtagadtam az utasítást, testi épségemet nem akartam veszélyeztetni. Üzemi raportra kerültem, de megúsztam a dolgot. A hadiüzemi őrség parancsnokának elmondtam a történetet, nem is lett következménye. A gépész azért megpróbált bosszút állni. Másnap, amikor egy német tiszt érkezett a gyárba, feljelentett engem. A tisztnek tört németiséggel ezt mondta: „Hier arbeiten Polnische soldaten, sabotaz machen nicht, sehr gut arbeiten die Juden.” A hadiüzemi őrség érdekes módon a pártomat fogta, nem esett bántódásom később sem.

Emlékezetem szerint az 1944. év tele is igen kemény volt. A gyárhoz egy egész szerelvény SS-katonára érkezett, melyet az éppen üres sínre toltak. A gyár munkájára nagy szükség lehetett, mert az SS-katonák és tisztek nem háborgattak bennünket. Megfigyeltem, hogy a szerelvény közelében elhaladó munkások furcsa pillantással illették a németeket. A németek ekkor már megszállókként voltak jelen, s ebben a helyzetben már a magyarok is gyűlöltek a fasisztákat.

Egy szép napon alkalmam volt megismerkedni a későbbi feleségemmel, egy magyar család kilencedik lányával. Az idő azonban nem kedvezett az udvarlásnak. A szövetségesek bombázták Pozsonyt és a környékbeli gyárakat. A visszavonuló gépek Győrre és Mosonmagyaróvárra is bombákat dobtak. A mi üzemünket is találta érte, engem betemetett a föld. Amikor észhez tértem, menyasszonyom állt mellettem, aki barátnőjével együtt ápolásba vett. Elvittek a kórházba, ahol hosszú időt töltöttem. Alighogy visszamentem dolgozni, jöttek az orosz csapatok. (...) Ezt követően házasságot kötöttünk. (József Szary — 1976.)

Nagy támogatója volt a lengyeleknek özv. Szapáry Györgyné grófnő, aki lányaival: Klementinával és Paulinával együtt szeretettel, megbecsüléssel fogadta a [Bük] községbe jött menekülteket. Kezdetben naponként ellátogatott a táborba, élelemmel, ruházattal és szállással segítette a rászorulókat. Messzemenően gondoskodott arról, hogy az itteni lengyelek semmi se szenvedjenek hiányt. A grófnő az uradalomban munkát vállalt lengyel munkásoknak külön szállást biztosított. A lengyelekre a grófnő alkalmazottai mostak, főztek. Így, ilyen körülmények között dolgozott a kastély körüli földeken 12—25 lengyel munkás. A grófnő gépkocsivezetője is lengyel menekült volt.

A községbeli lengyel menekültek jól érezték magukat. Élvezték a lakosság támogatását, rokonszenvét. Gyakran ellátogattak a környékbeli városokba, Szombathelyre, Sopronba. Ilyenkor apró emléktárgyakat vásároltak maguknak s az otthoniaknak. A front alatt a lengyelek tolmácskodtak. Az egyik szovjet városparancsnok tudott lengyelül is, nagy volt az egyetértés. A lengyelek sok dolgot elintéztek a helybelieknek. Később a lengyelek elutaztak Bükrről, visszatértek hazájukba. (Szabó József — 1976.)

A lakosság körében Ipolyhídvégen és Drégelypalánkon egyaránt voltak barátaink. Az emberek kedvességét igyekeztünk viszonzni, segítettünk a mezőgazdasági munkában, többek között a szőlőszüretelés és kukoricatörés idején. A táborban töltött napjaim 1941. február 14-ig így teltek el. Később — 1941—1943 között — a lámpási kőszénbányában dolgoztam, ahová Sikorski és Ostrowski mérnökök közbenjárásával kerültem.

Minthogy történetem ezen időszakának valahogyan nem sok köze volt az „internálás” fogalmához (teljes személyes szabadságot élveztünk), így erre a kérdésre most kisebb gondot fordítok. Ostrowski geológus mérnök úr mint civil menekült dolgozott Pécsen (Nagykanizsán halt meg 1944-ben). A városi előljáróság megbízásából Pécs — a Mecsek hegység — környékét kutatta. Kutatómunkája meglepő eredményt hozott: a Mecsek szikláiban egy bőséges földalatti (pontosabban szikla alatti) vízforrást tárt fel, melyet mesterségesen a városi vízvezeték-rendszerbe irányítottak. A sikerrel boldoggá tett városi előljáróság Ostrowski mérnöknek felajánlotta a városi geológusi állást. Ezen túlmenően egyéni hasznosítású szénkutatásra is engedélyt kapott. És ismét siker! Az évtizedek óta bezárt bányában Ostrowski mérnök érintetlen szénrétegeket talált. Igaz, nem a legjobb minőségűt, de a háborús körülmények mi-

att az üzembe helyezés mégis gazdaságos lett. Ostrowski mérnök Pécssett talált egy nyugalmazott geológust, aki (nem minden érdekelni) elvállalta a bánya irányítását. Ostrowski mérnök, mint menekült, bányanyitásra, üzemeltetésre nem volt jogosult, de a helyi hatóságok segítségével — hitellel — a széntermelés „teljes gözzel” beindult. (...) A megfelelő reklám és az általános szénhiány hatására a szén fogyott, mint a cukor. Ostrowski mérnök kezdett nagy pénzeket keresni s bizonyára hamar milliomos lett volna belőle, ha nem lép közbe a „Hermann Göring Werke” igazgatósága... A munkavédelem és higiénia elégtelensége ürügyén a bányát bezárták. Ezt az eljárást a bányászok valóságos zendülése követte. A kiváló sváb bányászok elkergették a kirendelt őröket. Meg kell említenem, hogy a pécsi bányászok egy része munkanélküli volt. Az Ostrowski mérnök által beindított bányában a bér lényegesen magasabb volt az országos átlagnál, a szociális juttatások pedig addig soha nem látott mértékűvé váltak. Ostrowski mérnök ingyen tejjel és hússal javította a bányászok ételmezését. A bánya felvirágoztatásához az én barátom, Major Mihály jogtanácsos is hozzájárult. Nagyon jártas volt a különböző jogi kérdésekben és remekül értett az adminisztrációhoz. Ostrowski mérnök hallatlan rátermettsége a következőkben is megmutatkozott: kapcsolatot létesített a külföldön tartózkodó Pallavicini herceg birtokainak gondnokásával [jóságigazgatóságával], hogy a herceg Baranya megyében levő erdeiből biztosítsa a bányafát. A faszállítmányok hamarosan túllépték a bánya tényleges szükségleteit és a szabad piacra kerültek. Itt vette kezdetét az én munkám. megszerveztem a fa szállítását az erdőtől a bonyhádi vasútállomásig. (...) Egy erdei munkásnál szálltam meg, aki a fakitermelésnél dolgozott. A járás felhatalmazásával fuvarosokat szerződtettem a környékről. A kitermelt fát szekerekkel szállították a bonyhádi vasútállomásra, majd vagonokba rakták, és a bányagazgatóság által megjelölt helyre szállították. A gyors szállítás érdekében le kellett kenyerezni az állomásfőnököt. Ebből a célból Major Miska jogtanácsos egy megfelelő — ha jól emlékszem 300 pengővel kibélelt — levéllel fordult az állomásfőnökhöz. Ezt a levelet baráti beszélgetés közben adtam át az állomásfőnöknek. Kihúzta az íróasztal fiókját, betette a levelet, majd így olvasta el. Kérdésekre azt felelte, hogy tartalmával teljes mértékben meg van elégedve. A megrendelt vagonokat [ezután] olyan pontossággal szállították, mintha katonai célra kellettek volna.

A bánya bezárásának percétől az akció fokozatosan megszűnt, majd hivatalosan is felszámolták. Ez számomra a táborba való visszatérést jelentette, de mint később kiderült, csak rövid időre. A magyar katonai hatóságok utasítására 1943 elején átkerültem az esztergomi munkástáborba (2 Polski Techniczny Batalion Pracy — II. sz. Lengyel Műszaki Munkászászlóalj), ahol „címzetes” táborparancsnok lettem. Ebben az „állásban” 1944 őszéig voltam. (...)

Az esztergomi tábor nem az volt, amit az elnevezése takart. Katonáinkat — akik majdnem kivétel nélkül idősebb altisztek voltak — csoportokban vagy egyenként foglalkoztatták a legkülönbözőbb intézményekben, szakmákban. Főleg magánházaknál, „patrónusaiknál” voltak elszállásolva [a háború végén]. Egy kisebb csoport az első világháborús orosz hadifogolytáborban lakott. Ezeknek az embereknek alapjában véve jó dolguk volt, a magyar lakossággal pedig baráti, szívélyes volt a kapcsolatuk. A mi igazi, gondos pártfogónk dr. Etter úr, Esztergom város polgármestere volt. Saját bevallása szerint az irántunk érzett szeretetből tanulta meg a lengyel nyelvet (a németek bevonulása után — sajnos — a „másik” oldalra került.) (...)

A megszállók nyomására az esztergomi tábor központját felszámolták, a személyi állományt átszállították Pilisvörösvárra. Sok lengyel magyar barátainál rejtőzködött el. (...) Zászlóaljunk Komáromon és Győrön keresztül vonult Eszterházára, onnan tovább Bruckba (1944. december 21.), elszállásolásunk pedig az M. Stalag XVII—A és Kaisersteinbruch (L-ben ment végbe. ...) Meg kell említenem azt is, hogy ebből a 400 fős zászlóaljból az én beleejegyzésemmel legalább 100 ember megszökött. (...) [A „címzetes” parancsnok is az „eltávozók” között volt.]

Már magányosan menve... elérvén az út közelében levő idős paraszthoz, megálltam, hogy tájékozódjam a legközelebbi helység felől. Amikor közelebb jött hozzám és megtudta, hogy lengyel főhadnagy vagyok, könnyekkel a szemében megpróbálta megcsókolni a kezem.

Magyar és német szavaiból megértettem, hogy boldog, mert halála előtt még egyszer lengyel tisztet köszönhet magyar földön. Azután a szeptemberi tragédiánkról, Báthori királyról és Bem tábornokról beszélt. Kért, hogy menjek vele a közelben levő házába, egyek és pihenjek. (...) Ezzel vége is egy „menekült” magyarországi történetének, aki szívében őrzi háláját a nemmes magyar nép iránt, amely a háború nehéz éveiben is megerősítette a közmondásos magyar—lengyel barátságot. (Mieczysław Dobrowolski — 1976.)

A Gánti községben elhelyezett lengyel katonákkal a kapcsolatteremtés igen nehéz volt. A falu férfitaláltságát bevonultatták katonának. A tábor területére tilos volt bemenni. Így aztán kevesen ismerkedtek a lengyelekkel. A gánti bauxitbányákat hadiüzemmé nyilvánították, 1939 őszétől a székesfehérvári II. hadtestparancsnokság felügyelete alatt termelt. A vezetőség a termelés növelésén fáradozott, kevés volt azonban a munkáskéz. Így kerültek ide a lengyelek.

Az első hadiüzemi parancsnok botházi Szarvadi Dezső őrnagy volt, majd Bifalvy Sándor százados, majd végül Farkas József tartalékos főhadnagy került az üzemi őrség élére. Ezeken az embereken sok múltott. Könnyíthettek vagy árthattak az üzemben dolgozók sorsán. A lengyel bányamunkások emlékezetem szerint 1942-ben kerültek Gántra. A bányába érkezett munkásoknak fából készített barakkokat létesítettek. A magyarokon és lengyeleken kívül dolgoztak itt még zsidó, ruszin és szerb munkaszolgálatosok is.

A tábor parancsnoka emberséges bánásmódjáról nevezetes Laczkó Béla százados volt. Egy ideig itt szolgált tizedesi rendfokozatban Dobi István, aki a felszabadulás után az Elnöki Tanács elnöke lett. A tábor orvosa dr. Koch László volt, akit Székesfehérváron a „Tizes Huszárok” emlékműve előtt agyonlőttek. A lengyelek viszonylag rövid ideig dolgoztak a bányában. Munkamegtagadásuk miatt más munkára vezényelték őket. Dudás István gánti bányafelügyelő, Zimmermann Márton aknász szerint a lengyel munkások — többek között — barakk- és különböző más építkezési munkálatokat végeztek.

A lengyel katonai tábornak külön szakácsa volt, Wurzinger Ferenc és egy Pátkáról származó szakács főzött a munkásosztagnak. Az ételmezés igen megfelelő lehetett, mert az ételmaradékot elszállító gazdák sok disznót hizlaltak. A gánti hentes, Pinke János szerint is a lengyel konyha húsféléből is el volt látva. A helyi viszonyokhoz képest nagy tételben kellett húst szállítani a lengyel táborba. Nem is győzte egyedül, külön munkást kellett felvennie erre a célra.

A lengyelek szabadnapokon a gánti vendéglőben időztek. A zsidó és szerb munkaszolgálatosok nemigen beszélgettek a helybeliekkel (igaz, őrizték is őket), a lengyelek szerettek társalogni, sőt keresték is a kapcsolatot a magyarokhoz. Egyesek magyarul, de a legtöbben németül beszélgettek. Általános vélemény, hogy a lengyelek nagyon illedelmesen, udvariasan viselkedtek. Előszeretettel emlegették az évszázadok óta tartó magyar—lengyel barátságot. Dicsekedve mesélték, hogy Báthori István személyében még magyar királyuk is volt. (...) Érezni lehetett, hogy ez a barátság őszinte és nem mai keletű. (Schüller István — 1976.)

Ügyeimet úgy intéztem, hogy Budakalásza-ra kerülhessek, ahol lakatosként vállaltam munkát. Hazatérésemig a budakalászi Klinger Gyárban dolgoztam. Szobát béreltem egy Keller nevű sváb asszonynál, a Fő utca 11. szám alatti házban. Háziasszonyom, szomszédaim, de a gyári munkatársaim is mindenben segítettek. Az idő múlásával azonban nagyot változott a világ. Budapest német megszállása után megkezdődött a lengyelek letartóztatása. Titkos összekötőnkől riasztó híreket kaptunk: lelőtték dr. Kollajtaj—Szrednicki orvos-tábornokot, a magyarországi Lengyel Egészségügyi Szolgálat vezetőjét. Sok más lengyel is a németek kezébe került. A megszállók tudomására jutott, hogy Kőbányán a lengyel templomban titkos rádióadó van telepítve. Razziák, német járőrök, német autók látványa megrémisztett bennünket. Mindenkinek saját magának kellett ügyelnie, hogy ne kerüljön az SS-ek kezébe. Egy bizonyos napon... a budakalászi rendőrparancsnok keresett fel. Meglehetősen rossz időpontban érkezett, kollégámmal együtt éppen rádiót hallgattunk. A londoni rádióból szerettünk volna többet

tudni a helyzet alakulásából. Az illető nem zavartatta magát, annak rendje-módja szerint közölte velem, hogy le kell tartóztatnia. Ez parancs. Rövid beszélgetés után azt mondta: ...legyünk óvatosak, nem tartóztat le minket. Minden mindegy már, közel vannak az oroszok, itt németek garázdálkodnak. A magyar nem számít.

Másnap jelentkeztem a gyárban a hadiüzemi tisztnél, akit jól ismertem és elmondtam neki a történeteket. Rögtön kaptam tőle egy igazolást, hogy a magyar hadiiparban dolgozom. A gyárban ...a német megszállás idején is jók voltak hozzám. Emlékszem, volt néhány német származású magyar mérnök, sőt az üzembe kiküldött „igazi” német mérnök is, akik barátságosan viselkedtek a lengyelek iránt. Pedig ekkor, 1944-ben, még sokan bizakodtak: hátha az oroszok nem foglalják el Budát. Sokan várták az oroszokat, szerették volna, ha vége van a háborúnak, de félték is. Mások egyszerűen pánikba estek. Sokan úgy tettek, mintha nem érdekelné őket a helyzet alakulása, aztán egyesek titokban reménykedtek, valami csodaszerű változásban hittek.

A helyzet bizonytalan volt, senki nem tudta, mit hoz a holnap. Az egyik szomszédomat, egy Timár nevű embert kommunista gyanúként letartóztatták és deportálták. Ez fokozatos óvatosságra intett engem is. Ennek ellenére igyekeztem „normálisan” élni. Végeztem napi munkámat, tisztességesen éltem, étkeztem, ruházkodtam.

Mint már említettem, Budakalászon dolgozva, a helybeliek részéről megértéssel, szívélyességgel találkoztam. Mindezeknek a német megszállás alatt volt nagy jelentősége. Sajnos sok jótevőm nevére nem emlékszem. A kadarkúti tartózkodásomról dr. Bali, budakalászi viszonylatban dr. Lengyel nevű ember segítségére emlékszem név szerint. Sikerült átvészelni a nehéz napokat, hazámba 1945 októberében tértem vissza.

Maradandó emlékként él bennem a lengyelek iránt megnyilvánuló rokonszenv. Szeretettel és tisztelettel gondolok azokra a magyar ismerőseimre, ismeretlenekre, akik valamilyen formában segítettek nekem, segítettek honfitársaimnak. (Tadeusz Młynarczyk — 1976.)

*

A Magyarországon élt, munkát vállalt lengyel menekültek a második világháború éveiben időről-időre számos nehézséggel találták magukat szembe. Az első hónapokban az elszállásolás okozott problémát. A munkavállaló menekültek (a sajátos, háborús körülmények miatt) nem mindig a legmegfelelőbb munkát végezhetik. Az azonban bizonyos, hogy a magyar hatóságok a nemzetközi jogi előírásokat nem csak maradéktalanul teljesítették, hanem az elvárhatónál jobb, komfortosabb, szabadabb életlehetőségeket biztosítottak a menekülteknek. A Franciaországban és számos más országban internált külföldiek tulajdonképpen szabadságuktól — nem egy esetben emberi méltóságuktól is — megfosztott, a külvilágtól elszigetelt emberekként, a Kuncz Aladár által megörökített Fekete kolostor-szerű helyen, szigorú, részvét és segítség nélkül voltak kénytelenek élni. A magyar hatóságok „fent” és „lent” egyaránt a menekültek segítségére voltak. A társadalom, a magyar progresszió a menekültek mellé állt, igyekezett elviselhetővé tenni a sorsüldözött napjait.

A menekültek megsegítésében kialakult — mondhatnánk nemzeti — magatartásforma megítélésénél is találóan érzem Lázár István gondolatait: „... ha volt idő, amikor túlságosan is a behódolás és az aljasság példái álltak előtérben, most nem holmi fordított idő következett el, nem a »csak szépre emlékezem« kora. Hanem a tárgyilagosság és józan nemzeti önvizsgálat jegyében keressük a fellelhető jó példák táráát, addig, amíg a tanúk mind el nem távoznak, amíg a tények mind el nem halványulnak.”